

การศึกษาการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู¹

A Study of Reflection in Practice of Teachers

ลำพอง กลมกุล²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู และเพื่อศึกษาระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ด้านหลักสูตร และด้านวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่ ครูโรงเรียนเอกชน ครูโรงเรียนรัฐบาลและครูโรงเรียนนานาชาติ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แนวทางในการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อย และการบันทึกบัตรสะท้อน ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย และวิเคราะห์สถิติพื้นฐาน คือ ค่าร้อยละของระดับการสะท้อน

ผลการวิจัยพบว่า ด้านข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู พบว่า ครูที่มีสังกัดของโรงเรียนแตกต่างกันโดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะของข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนแตกต่างกัน ได้แก่ การให้ข้อมูล ลักษณะข้อมูลที่สะท้อน และการพัฒนาทางวิชาชีพ แต่มีส่วนน้อยที่มีลักษณะเหมือนกัน ได้แก่ ด้านบรรยากาศในการสนทนา เมื่อพิจารณาด้านการวัดระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู พบว่า โดยส่วนใหญ่ครูมีการสะท้อนเนื้อหาด้วยการบรรยาย ทั้งครูโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนเอกชน และครูโรงเรียนนานาชาติ รองลงมา คือ การสะท้อนเนื้อหาด้วยการอธิบายประกอบเหตุผลของครูโรงเรียนนานาชาติ และการสะท้อนกระบวนการด้วยการอธิบายประกอบเหตุผลของครูโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนเอกชน นอกจากนี้ยังพบว่าส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนในระดับการบรรยายและการสะท้อนระดับการอธิบายประกอบเหตุผล ซึ่งเป็นระดับที่ 1 และ 2 ตามแนวทางการวัดระดับของ Chamoso and Caceres (2008) และเมื่อพิจารณาตามแนวทางการวัดของ Kreber (2005) พบว่า โดยส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนเนื้อหาและการสะท้อนกระบวนการ

¹ บทความสำหรับนำเสนอเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาโทและการปฏิบัติการวิจัย 2 ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2552

² นิสิตระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยทางการศึกษา (นอกเวลาราชการ) ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสะท้อน (reflection) ได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในหลายอาชีพ ได้แก่ แพทย์ พยาบาล ทหาร นักการเมือง ผู้จัดการ รวมทั้งอาชีพครู กล่าวคือ การสะท้อนความคิดเป็นกลยุทธ์ที่พัฒนาให้พนักงานหรือผู้ปฏิบัติงานสามารถเรียนรู้วิธีการใหม่จากการปฏิบัติงานของตนตามสถานการณ์ต่างๆ ที่แตกต่างกัน และการสะท้อนนั้นเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร โดยหัวหน้างานและพนักงานสามารถสร้างหรือปรับเปลี่ยนสถานที่ทำงานให้เป็นชุมชนแห่งการสะท้อนได้ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การเรียนรู้เทคนิควิธีการทำงานที่แปลกใหม่ ดังปรากฏในปัจจุบันว่าการปฏิบัติที่ฝึกให้มีการสะท้อนได้กลายเป็นกลไกสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดการพัฒนาตนเองของบุคคลให้มีความเชี่ยวชาญในวิชาชีพและพัฒนาองค์กรให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (Gustafson and Bennett, 1999; Randle and Tilander, 2007; Epp, 2008; Fade, 2009)

การพัฒนาทางวิชาชีพครูเป็นหัวใจสำคัญที่ครูทุกคนจำเป็นต้องปฏิบัติเป็นประจำเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทักษะพื้นฐานที่เป็นปัจจัยในการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองของครูประกอบด้วยความสามารถในวิชาที่สอน ความสามารถในการวางแผนการจัดการเรียนการสอน ความสามารถทางสังคม (social competence) การมีจรรยาบรรณของความเป็นครู และความพร้อมในการยอมรับการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาในวิชาชีพ การพัฒนาทางการศึกษาในทุกด้านนั้นผู้ริเริ่มในการพัฒนาคือครูและผู้บริหารโรงเรียน และกระบวนการที่ผลักดันให้เกิดการพัฒนา คือ การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติด้วยกระบวนการสะท้อน ซึ่งเป็นการสะท้อนเกี่ยวกับการปฏิบัติงานในด้านการสอนของครู โดยการสอนและการปฏิบัติที่มุ่งเน้นการฝึกสะท้อนได้กลายเป็นกระบวนการที่มีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติงานของครู กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่เตรียมความพร้อมให้ครูรู้จักการคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking) และการคิดสะท้อน (reflective thinking) ในขณะเดียวกันการสะท้อนยังเป็นวิธีการที่ช่วยพัฒนาการเรียนรู้จากระดับพื้นฐานสู่การเรียนรู้ในระดับลุ่มลึก ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีความเหมาะสมสำหรับครูในการเตรียมความพร้อมในการปฏิบัติงานและการพัฒนาความรู้ความสามารถที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทางวิชาชีพได้อย่างต่อเนื่อง (Moon, 1999 cited in Xie, et al., 2008; Postholm, 2008; Yang, 2009)

กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนมีความสำคัญในการพัฒนาการปฏิบัติงานของบุคลากรทางการศึกษา โดยได้มีผู้สังเกตเห็นความสำคัญและสนใจในการพัฒนางานวิจัยที่มีความสอดคล้องกับการสะท้อนในลักษณะที่แตกต่างกัน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยในประเทศไทยนั้น ได้มีผลงานวิจัยเกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) การพัฒนาความสามารถในการคิดไตร่ตรองโดยใช้วิธี

การสะท้อนแบบผสมผสาน 2) การพัฒนาวัฒนธรรมการประเมินการเรียนการสอนของครูโดยใช้การคิดสะท้อนอภิमान 3) การพัฒนากระบวนการชี้แนะทางปัญญาด้วยวิธีการสะท้อน และ 4) การพัฒนากระบวนการส่งเสริมพฤติกรรมครูในการสร้างวินัยในตนเองให้แก่เด็กปฐมวัยโดยใช้แนวคิดการสะท้อน (วีณา กวีสมนบุญ, 2547; ภาสิต ประมวลศิลป์ชัย, 2548; วิษณุ ทรัพย์สมบัติ, 2549; นฤมล เนียมหอม, 2549) และในงานวิจัยของต่างประเทศ พบว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับการสะท้อนความคิดในบริบทของการพัฒนาทางการศึกษา ได้แก่ Freese (1999) ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของการสะท้อนที่ส่งผลต่อการพัฒนาทางวิชาชีพในสถานศึกษาของนักศึกษาครู Kreber (2005) ศึกษาการสะท้อนในการสอนของครูวิทยาศาสตร์ Lowe และคณะ (2007) ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของการสะท้อนในการเรียนรู้สู่ความสำเร็จด้วยการศึกษาอย่างต่อเนื่องสู่การปฏิบัติ Chamoso and Caceres (2008) ศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์ระดับการสะท้อนของนักศึกษาครูสาขาการสอนคณิตศาสตร์ (Freese, 1999; Kreber, 2005; Lowe, et al., 2007; Chamoso and Caceres, 2008)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นว่า การสะท้อนได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาและส่งเสริมการเรียนรู้ โดยในบริบทของการพัฒนาทางการศึกษานั้น การสะท้อนของครูที่ได้รับจากการปฏิบัติงานนั้น น่าจะเป็นปัจจัยที่จำเป็นที่จะนำไปสู่การพัฒนางานทางการศึกษา โดยผ่านการฝึกสะท้อนทั้งการสะท้อนภายในตนเอง (self-reflection) การสะท้อนจากเพื่อน (peer reflection) และการพัฒนาให้เกิดชุมชนแห่งการสะท้อน (reflective community) ซึ่งเป็นวิธีการที่พัฒนาให้เกิดความเจริญงอกงามในการเรียนรู้ทั้งการเรียนรู้ภายในตนเองและการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ฉะนั้น กระบวนการสะท้อนน่าจะเป็นกลไกที่สำคัญและจำเป็นในการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ในการปฏิบัติงานและการพัฒนาทางวิชาชีพของครู โดยใช้วิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเพื่อนครู และกับผู้บริหารด้วยการสะท้อนในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน และเมื่อเกิดการสะท้อนในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงานก็น่าจะส่งผลให้ครูมีการพัฒนางานสอนของตนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น รวมทั้งน่าจะมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของครู จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา แสดงให้เห็นความสำคัญของการสะท้อนที่มีบทบาทต่อการพัฒนาการปฏิบัติงานของบุคคลในหลายสาขาอาชีพรวมทั้งอาชีพครูด้วยเช่นกัน ดังนั้น จึงเป็นประเด็นที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจในการศึกษาเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครูในปัจจุบันนั้นเป็นอย่างไร และเมื่อพิจารณาในด้านระดับของการสะท้อนนั้นครูมีระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานอยู่ในระดับใด ทั้งนี้เพื่อให้ได้สารสนเทศพื้นฐานที่จะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางในการศึกษาและทำวิจัยต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู
2. เพื่อศึกษาระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครูด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้
ด้านหลักสูตร และด้านวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีตัวแปรที่สนใจศึกษา คือ ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มเป้าหมายด้านการสะท้อน และระดับการสะท้อน

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย 3 กลุ่ม ได้แก่ ครูโรงเรียนเอกชน ครูโรงเรียน
รัฐบาล และครูโรงเรียนนานาชาติ

เนื้อหาที่ใช้ในการสะท้อน ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้
ด้านหลักสูตรและด้านวิจัยในชั้นเรียน

วิธีดำเนินการวิจัย

ได้ออกแบบการวิจัยตามขั้นตอนต่อไปนี้

การเลือกกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้ดำเนินการเลือกกลุ่มเป้าหมายโดยใช้การเลือก
แบบเจาะจง ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 ครูระดับมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนเอกชน กลุ่มที่ 2
ครูระดับมัธยมศึกษาตอนต้นโรงเรียนนานาชาติ และกลุ่มที่ 3 ครูระดับประถมศึกษาของโรงเรียน
รัฐบาล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย 1) แนวทางในการสัมภาษณ์ตาม
แนวทางของ Kreber (2005) การสนทนากลุ่มย่อย และการบันทึกบัตรสะท้อนความคิด เก็บ
รวบรวมข้อมูลโดยการจดบันทึกและการบันทึกเทป

การวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีการแบบผสมผสานในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยได้
แบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย และนำเสนอ
ข้อมูลด้วยตารางประกอบความเรียง และตอนที่ 2 ใช้การวิเคราะห์สถิติพื้นฐาน คือ ค่าร้อยละของ
ระดับการสะท้อน และนำเสนอข้อมูลในรูปแบบตารางประกอบการบรรยาย โดยประยุกต์ใช้
แนวทางในการวิเคราะห์ระดับการสะท้อนของ Chamoso and Caceres (2008) และ Kreber
(2005)

แนวทางการวัดระดับการสะท้อนของ Chamoso and Caceres (2008) วัดได้ 3 ระดับ
ประกอบด้วย

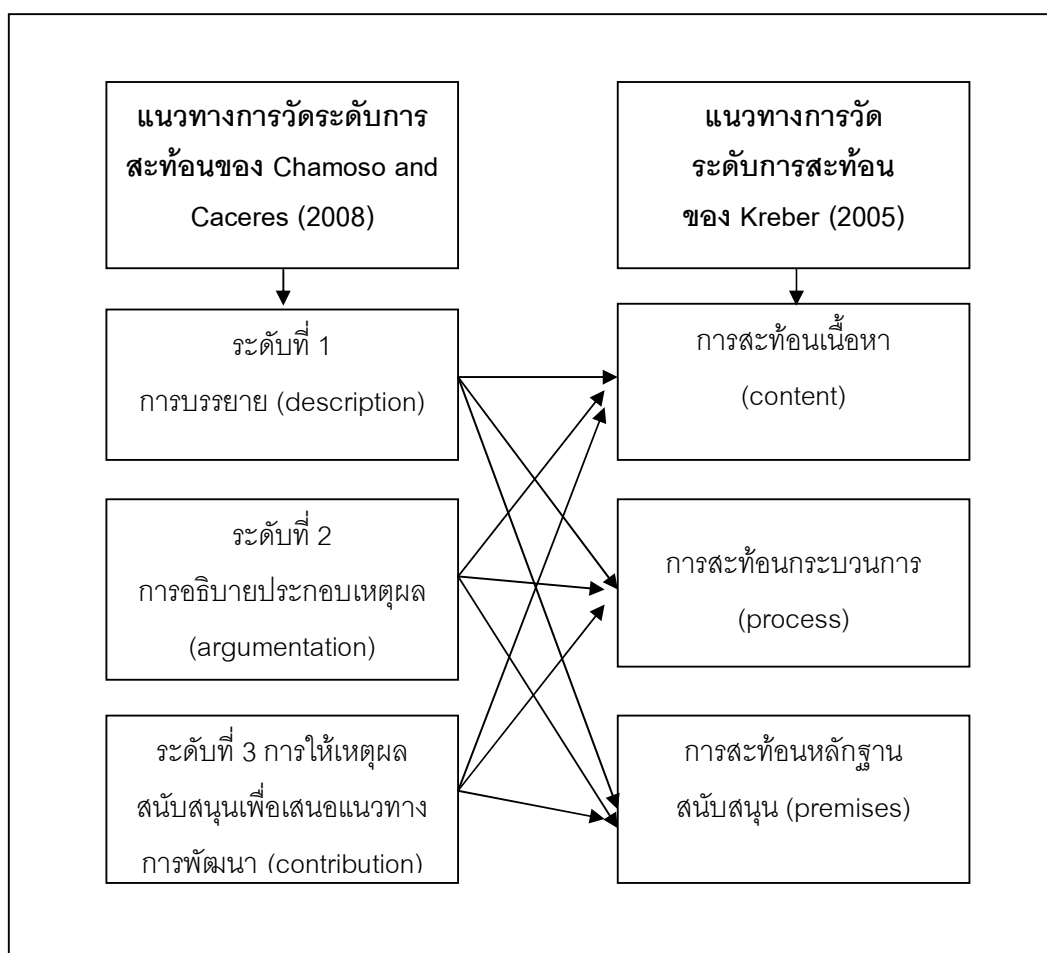
ระดับที่ 1 การบรรยาย (description) คือ อธิบายลักษณะที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้
โดยที่ตนเองไม่มีส่วนร่วม

ระดับที่ 2 การอธิบายประกอบเหตุผล (argumentation) คือ มีการอธิบายด้วยหลักเหตุผลเพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และพยายามทำความเข้าใจกิจกรรม

ระดับที่ 3 การให้เหตุผลสนับสนุนเพื่อเสนอแนวทางการพัฒนา (contribution) คือ มีการเสนอแนวทางการพัฒนากระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมและเสนอทางเลือกเพื่อการพัฒนา กิจกรรม

แนวทางการวัดระดับการสะท้อนของ Kreber (2005) ที่ประกอบด้วยการสะท้อน 3 ด้าน คือ การสะท้อนเนื้อหา (content) การสะท้อนกระบวนการ (process) และการสะท้อนหลักฐานสนับสนุน (premises)

กรอบในการวัดระดับการสะท้อนแสดงได้ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 แนวทางในการวิเคราะห์ระดับการสะท้อนของ Chamoso and Caceres (2008) และ Kreber (2005)

ผลการวิจัยพบว่า

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อศึกษาการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู สามารถสรุปได้ ผลการวิจัยได้ 2 ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ที่ได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู

ข้อ	สภาพการสะท้อน	ครูโรงเรียนรัฐบาล	ครูโรงเรียนเอกชน	ครูโรงเรียนนานาชาติ
1	การให้ข้อมูล	ยินดีให้ข้อมูลตามประเด็นที่ซักถาม	มีเวลาจำกัดในการให้ข้อมูล	ให้เฉพาะข้อมูลพื้นฐานทั่วไป
2	ลักษณะข้อมูลที่สะท้อน	เน้นเรื่องการทำวิจัย ปฏิบัติการในชั้นเรียน	เน้นเรื่องการจัดกิจกรรมการเรียนรู้	เน้นเรื่องการพัฒนาหลักสูตร
3	การพัฒนาทางวิชาชีพ	มีอย่างต่อเนื่อง	มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ	ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของผู้บริหาร
4	บรรยากาศในการสนทนา	ทั้ง 3 สังกัดสามารถให้ความร่วมมือในการสนทนาอย่างเป็นกันเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทำให้ผู้ร่วมสนทนาไวใจได้มากน้อยเพียงใด		

จากตารางที่ 1 พบว่า ครูที่มีสังกัดของโรงเรียนแตกต่างกันโดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะของข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนแตกต่างกัน ได้แก่ การให้ข้อมูล ลักษณะข้อมูลที่สะท้อน และการพัฒนาทางวิชาชีพ แต่มีส่วนน้อยที่มีลักษณะเหมือนกัน ได้แก่ ด้านบรรยากาศในการสนทนา

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์ระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู

ผลการวิเคราะห์การสะท้อนการปฏิบัติงานของครูโดยภาพรวมทั้ง 3 สังกัด ได้แบ่งการวิเคราะห์ครูโรงเรียนเอกชนร่วมกับครูโรงเรียนรัฐบาล และครูโรงเรียนนานาชาติ ผลการวิเคราะห์ปรากฏดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของระดับการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู

ข้อ	ระดับการสะท้อน	ครูโรงเรียนรัฐบาล และโรงเรียนเอกชน		ครูโรงเรียนนานาชาติ	
		จำนวน(35)	ร้อยละ(100)	จำนวน(35)	ร้อยละ(100)
1	สะท้อนเนื้อหาด้วยการบรรยาย	15	42.86	12	34.29
2	สะท้อนเนื้อหาด้วยการอธิบาย	3	8.57	11	31.43
	ประกอบเหตุผล				
3	สะท้อนเนื้อหาด้วยการให้เหตุผล สนับสนุนเพื่อเสนอแนวทาง การพัฒนา	-	-	1	2.86
4	การสะท้อนกระบวนการด้วยการ บรรยาย	3	8.57	2	5.71
5	การสะท้อนกระบวนการด้วยการ อธิบายประกอบเหตุผล	11	31.43	9	25.71
6	การสะท้อนกระบวนการด้วยการ ให้เหตุผลสนับสนุนเพื่อเสนอ แนวทางการพัฒนา	3	8.57	-	-
7	การสะท้อนหลักฐานสนับสนุน ด้วยการบรรยาย	-	-	-	-
8	การสะท้อนหลักฐานสนับสนุน ด้วยการอธิบายประกอบเหตุผล	-	-	-	-
9	การสะท้อนหลักฐานสนับสนุน ด้วยการให้เหตุผลเพื่อเสนอแนว ทางการพัฒนา	-	-	-	-

จากตารางที่ 2 พบว่า โดยส่วนใหญ่ครูมีการสะท้อนเนื้อหาด้วยการบรรยาย โดยครูโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนเอกชน คิดเป็นร้อยละ 42.86 และครูโรงเรียนนานาชาติ คิดเป็นร้อยละ 34.29 รองลงมาคือการสะท้อนเนื้อหาด้วยการอธิบายประกอบเหตุผลของครูโรงเรียนนานาชาติ คิดเป็นร้อยละ 31.43 และการสะท้อนกระบวนการด้วยการอธิบายประกอบเหตุผลของครูโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนเอกชน คิดเป็นร้อยละ 31.43 โดยพบว่าส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนในระดับการบรรยายและการสะท้อนระดับการอธิบายประกอบเหตุผล ซึ่งเป็นระดับที่ 1 และ 2 ตามแนวทางการวัดระดับของ Chamoso and Caceres (2008) และเมื่อพิจารณาตามแนวทางการวัดของ Kreber (2005) พบว่า โดยส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนเนื้อหาและการสะท้อนกระบวนการ

อภิปรายผล

จากข้อค้นพบของการวิจัยครั้งนี้มีประเด็นที่น่าสนใจในการอภิปราย ได้แก่ ผลการวิจัยเพื่อวัดระดับการสะท้อนแสดงให้เห็นว่าส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนในระดับการบรรยายและการสะท้อนระดับการอธิบายประกอบเหตุผล ซึ่งเป็นระดับที่ 1 และ 2 ตามแนวทางการวัดระดับของ Chamoso and Caceres (2008) และเมื่อพิจารณาตามแนวทางการวัดของ Kreber (2005) พบว่า โดยส่วนใหญ่เป็นการสะท้อนเนื้อหาและการสะท้อนกระบวนการ ซึ่งสอดคล้องกับผลวิจัยของ Seng (2008) ที่มีความพยายามวัดระดับการสะท้อนโดยใช้เกณฑ์ของ 3 ระดับ ของ Van Manen (1997 cited in El-Dib, 2003) แต่ปรากฏว่ากลุ่มเป้าหมายที่ศึกษามีระดับการสะท้อนไม่เกินระดับที่ 2 ของ Van Manen ที่เป็นการสะท้อนความคิดในทางปฏิบัติ (practical reflection) ซึ่งเป็นการสะท้อนที่ประกอบด้วยการตั้งคำถามที่หลากหลายโดยลักษณะของคำถามคือ ทำไม เพื่ออะไร การสะท้อนในระดับนี้ใช้การวิเคราะห์และแปลความหมายสมมติฐานทางทฤษฎีที่มาจากพื้นฐานของการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์การสอน และสอดคล้องกับการวิจัยของ Gustafson and Bennett (1999) ที่ได้ทำวิจัยเพื่อวัดระดับการสะท้อนของทหารในกองทัพโดยใช้การบันทึกไดอารี่ แต่ผลการวิจัยไม่เป็นที่น่าพอใจของคณะนักวิจัยเพราะผลการวัดระดับการสะท้อนได้ค่อนข้างต่ำ

จากข้อค้นพบของการวิจัยครั้งนี้มีประเด็นที่น่าสนใจในการอภิปรายจากการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนในการปฏิบัติงานของครู พบว่า ครูที่มีสังกัดของโรงเรียนแตกต่างกัน โดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะของข้อมูลทั่วไปด้านการสะท้อนแตกต่างกัน ได้แก่ การให้ข้อมูลลักษณะข้อมูลที่สะท้อน และการพัฒนาทางวิชาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูสังกัดโรงเรียนเอกชนและครูโรงเรียนนานาชาติ จะมีความเป็นไปได้ในการให้ข้อมูลในการสะท้อนได้อย่างจำกัด ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่เป็นตัวแปรหนึ่งที่น่าสนใจในการนำเข้ามาใช้ในการพิจารณาเพื่อคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายเพื่อการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ได้ประเด็นเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับการศึกษาตัวแปรที่เกี่ยวข้องที่ทำหน้าที่คั่นกลางระหว่างการสะท้อนกับผลการปฏิบัติงานของครู และเป็นประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการหาแนวทางการพัฒนาการสะท้อนของครูให้มีระดับถึงขั้นที่ 3 ของ Van Manen คือ การสะท้อนความคิดเชิงวิพากษ์ (critical reflection) ซึ่งเป็นการสะท้อนที่เชื่อมโยงกับวัตถุประสงค์และมุ่งสู่การบรรลุตามวัตถุประสงค์นั้น รวมทั้งการมุ่งไปสู่ประเด็นทางศีลธรรมและจริยธรรมและการพิจารณาถึงการสะท้อนเกี่ยวกับเป้าหมายและบริบททางการศึกษาที่เป็นประเด็นปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- นฤมล เนียมหอม. (2549). *การพัฒนากระบวนการส่งเสริมพฤติกรรมของครูในการสร้างวินัยในตนเองให้แก่เด็กปฐมวัยโดยใช้แนวคิดการสะท้อนความคิดและการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต. ภาควิชาหลักสูตร การสอน และเทคโนโลยีการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาษิต ประมวลศิลป์ชัย. (2547). *ศึกษากระบวนการและผลของการพัฒนาความสามารถในการคิดไตร่ตรองของครูประจำการโดยใช้วิธีการสะท้อนความคิดแบบผสมผสาน*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาประถมศึกษา ภาควิชาหลักสูตร การสอน และเทคโนโลยีการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิษณุ ทรัพย์สมบัติ (2549). *การพัฒนาวัฒนธรรมการประเมินการเรียนการสอนของครู: การฝึกอบรมโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานด้วยการสร้างเครือข่ายและการคิดสะท้อนอภิมาน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีณา ก้วยสมบุญ. (2547). *การพัฒนากระบวนการชี้แนะทางปัญญาเพื่อส่งเสริมการพัฒนาปรัชญาการศึกษาส่วนบุคคลของครูประจำการระดับประถมศึกษา*. วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต. ภาควิชาหลักสูตร การสอน และเทคโนโลยีการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Chamoso, J.M., Caceres, M.J. (2008). Analysis of reflections of student – teachers of mathematics when working with learning portfolios in Spanish university classroom. *Teaching and Teacher Education*. (2008): 1-9.
- El-Dib, M.A.B. (2007). *Levels of reflections in action research: an overview and an assessment tool*. Abstract retrieved August 18, 2008, from <http://search.epnet.com>
- Epp, S. (2008). The value of reflective journaling in undergraduate nursing education: a literature review. *International Journal of Nursing Studies*. 45(2008): 1379-1388.
- Fade, S. (2009). *Learning and assessing through reflection: a practical guide*. Retrieved June 12, 2009, from www.practicebasedlearning.org
- Freese, A.R. (1999). The role of reflection on preservice teachers' development in the context of a professional development school. *Teaching and Teacher Education*. 15(1999): 895-909.
- Gustafson, K., Bennett, W. (1999). Issue and difficulties in promoting learner reflection: results from a three – year study. *Critical reflection*. Retrieved November 28, 2008, from <http://www.skagitwatershed.org/~donclark/hrd/development/reflection.html>
- Kreber, C. (2005). Reflection on teaching and the scholarship of teaching: Focus on science instructors. *Higher Education*. 50(2005): 323-359.
- Lowe, M., and others. (2007). The role of reflection in implementing learning from continuing education into practice. *Journal of Continuing Education in the Health Professions*. 27(3): 143-148.
- Postholm, M.B. (2008). Teachers developing practice: reflection as key activity. *Teaching and Teacher Education*. 24 (2008):1717–1728.
- Randle, H., Tilander, K. (2007). Reflection: a method for organizational and individual development. *US-China Education Review*. 4(9): 1-10.
- Yang, S.H. (2009). Using blogs to enhance critical reflection and community of practice. *Educational Technology & Society*, 12 (2): 11–21.